
Kuolema historiassa

Kirsi Kanerva ja Anu Salmela

Kuoleman monet kasvot

Euroopan pitkästä rauhan ajasta huolimatta kuolema on meillä median vakiokasvo. Sodat, konfliktit ja niiden seuraukset ovat arkipäivää uutisvirrassa. Ruumiit, murhat, onnettomuudet, katastrofit ja sairaudet ovat myös viihdeteollisuudessa usein toistuvia teemoja. Kuolema puhuttaa ja sitä pohditaan, tutkitaan ja tarkastellaan sekä mediassa että monilla tutkimusaloilla. Kesällä 2014 Yleisradio näytti tanskalaisdokumenttisarjat *Kuoleman edessä*¹ ja *Kaijuja tuonpuoleisesta*², joissa tarkasteltiin kuolevia, hautajaisia, ruumiita, eliniän pidentymistä ja tuonpuoleisen elämän mahdollisuutta. Tanskalaisdokumenttien jatkoksi Yle esitti syksyllä kotimaisen itsemurhaa käsitelleen dokumentin, *Näin unta elämästä*³, joka antoi äänen paitsi läheisensä menettäneille omaisille myös itsemurhaa yrittäneille. Itsemurhaa yrittäneiden tarinat olivat pääosassa myös keväällä julkaistussa, Katariina Vuoren ja Jonna Pulkkinen teoksessa *Kourallinen*

FM Kirsi Kanerva työskentelee tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. Sähköposti: kirsi.kanerva@utu.fi.

FM Anu Salmela työskentelee tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. Sähköposti: anelsal@utu.fi.

tabuja: kertomuksia itsemurhasta (2014). Kirja ilmestyi samoihin aikoihin Outi Hakolan, Sari Kivistön ja Virpi Mäkisen toimittaman monitieteisen antologian, *Kuoleman kulttuurit Suomessa* (2014), kanssa. Antologiassa julkaistussa artikkelissa historioitsija Ilona Pajari totesi, sosiologi Tony Walteriin viitaten, paraikaa olevan käynnissä aikakauden, jolle on ”tyypillistä vilkas julkinen keskustelu kuolemasta sekä pyrkimys yksilötasolla ymmärtää kuolemaa ja siihen liittyviä ilmiöitä”.⁴ Mediassa käydyn keskustelun perusteella Walter näyttää olevan oikeassa: kuolema ja kuolevaisuus kiinnostavat paitsi akateemista väkeä myös laajempaa yleisöä.

Tähän keskusteluun kytkeytyy myös *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumero Kuolema historiassa. Sen toimittajina halusimme kartoittaa, millaista kuolemaan liittyvää tutkimusta Suomessa parhaillaan tehdään. Saamiemme artikkeliehdotusten määrä yllätti meidät: määräaikaan mennessä niitä tuli kaikkiaan 29. Tämä osoittaa kuoleman kiinnostavan myös historian-tutkijoita. Aiheiden, aikakausien ja maantieteel-

1. Kuoleman edessä, <http://yle.fi/aihe/artikkeli/2014/07/15/kuoleman-edessa> (28.10.2014).

2. Kaijuja tuonpuoleisesta, <http://yle.fi/aihe/artikkeli/2014/06/13/kaijuja-tuonpuoleisesta> (28.10.2014).

3. Dokumenttiprojekti: Näin unta elämästä, <http://yle.fi/aihe/artikkeli/2014/08/13/dokumenttiprojekti-nain-unta-elamasta> (28.10.2014).

4. Ilona Pajari, Kuoleman rituaalit Suomessa. Teoksessa Outi Hakola, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (toim.) *Kuoleman kulttuurit Suomessa*. Gaudeamus 2014, 88.

listen alueiden kirjo oli ilahduttavan laaja. Aikajänne ulottui antiikista moderniin ja maantieteellisesti ehdotuksissa liikuttiin Afrikasta Eurooppaan ulottuvalla alueella. Aiheet käsittelivät kaikkea hautajaisten tilallisuuden, metsästyksen, modernin kuvataiteen kuvauskonventioiden, kuolleen kunniaksi sävellettyjen *tombeau*-sävellysten ja kuoleman uutisoinnin väliltä. Runsaudenpulan takia jouduimme jättämään monia erinomaisia ja kiinnostavia ehdotuksia pois. Julkaistaviksi otettavien artikkeleiden valinnan perusteena oli kirjoittajakutsussa peräänkuuluttamamme tuoreus: halusimme uusia avauksia, näkökulmia ja aiheita. Teemoja, jotka suurelle yleisölle eivät olisi vielä kovin tuttuja ja jotka toisivat esille Suomessa tehtävän kuoleman historian tutkimuksen monimuotoisuuden. Tästä johtuen artikkelit eivät muodosta kronologista, esihistoriasta lähtevää ja nykypäivään päättyvää esitystä kuoleman historiasta, ja puuttumaan jäävät myös suomalaisessa tutkimuksessa useammin käsitellyt aiheet, kuten sota.

Teemanumerossa julkaistavat artikkelit kiinnittyvät myös muihin historiantutkimuksen kentällä käytäviin ajankohtaisiin keskusteluihin. Päivi Räisänen-Schröderin artikkeli kuoleman ja kärsimyksen ihanteista 1500-luvun evankelisessa marttyyrikulttuurissa nivoutuu osaksi maailmalla nousussa olevaa marttyyritutkimusta ja pohjustaa samalla vuonna 2017 vietettävää reformaation 500-vuotisjuhlaa. Artikkelin avaa reformaation eli uskonpuhdistuksen jälkeistä marttyyrikulttuuria Alankomaissa ja nykyisen Saksan alueella. Käsitys marttyyriin hyvästä kuolemasta vastasi pitkälti sitä, mitä myöhäiskeskiajalla laaditut kuoleamisen taidon (*ars moriendi*) oppaat opastivat. Marttyyriksi päätyvän tuli kuolla hyvin valmistautuneena; hän kesti tyynesti kaikki kivut ja kärsimykset ja kuoli Jumalaa ylistäen ja surevia lohduttaen.

Hengellisyttä käsittelee myös Antti Harmainen, jonka artikkeli kiinnittyy ”uskonnon paluuseen”, uudelleen virinneeseen mielenkiintoon uskonnon ja uskonnollisuuden historiaa koh-

taan. Harmainen tarkastelee artikkelissaan uushengellisten liikkeiden, spiritualismin ja teosofian, roolia surutyössä ja kuoleman jäsentämisessä 1800-luvun lopun Suomessa. Aihe kytkeytyy myös nykypäivän sekularisoituneissa länsimaissa tavattavien uushengellisten virtausten historiallisiin juuriin. Harmainen tuo esille, miten intellektualismin nimeen vannonut nouseva suomalaissivistyneistö merkityksellisesti läheisen kuolemaa 1800-luvun lopussa myös vaihtoehtoisen hengellisyuden suomin keinoin. Spiritualistinen tieto ja meedioiden välittämät viestit olivat osa tällaista surutyötä: läheisensä menettäneet etsi varmuutta jälleennäkemisestä mutta myös omasta tulevaisuudestaan.

Ilona Pajari tarkastelee artikkelissaan suomalaisen kuolemankulttuuriin kuuluneita tapoja sekä niiden materiaalisia ilmenemismuotoja. Kun aiempi tutkimus on keskittynyt maaseudun kuolemankulttuuriin, Pajari tarkastelee kaupunkilaistuvaa ja modernisoituvaa – kenties jopa demokratisoituvaa – kuolemankulttuuria ja siinä tapahtuneita muutoksia 1800-luvulta nykypäivään. Pajari tuo esille, miten kattavan sairaalaverkoston rakentaminen siirsi myös maaseudulla kuolevat sairaaloihin, kun tätä ennen vain kaupunkilaiset olivat kuolleet sairaalassa. Muutuneiden tapojen myötä vainajan luokan ja sosiaalisen aseman merkitys väheni. Myös hautajaisrituaaleihin aiemmin liittynyt omaisten toiminta väheni: toiminnan korvasivat tunteet, joita voidaan nykyään käsitellä esimerkiksi internetin erilaisilla muisto-sivustoilla.

Itsemurhan historiaa on kansainvälisesti tutkittu paljon, mutta Suomessa aiheen tutkimus on viime aikoihin asti ollut marginaalista. Aiheita luotaa Mikko Myllykankaan artikkeli 1960- ja 1970-lukujen suomalaisen itsemurhatutkimuksen politisoitumisesta ja sen yhteydestä samoihin aikoihin virinneeseen kansainväliseen anti-psykiatriseen liikkeeseen. Myllykankaan artikkeli kytkeytyy osaksi paitsi psykiatrian ja lääketieteen historian kasvavaa kenttää myös niin ikään paluutaan tekevää luokkatutkimusta. Myllykan-

Napoleon Bonaparte perusti Père-Lachaisen hautausmaan vuonna 1804. Nykyään se on Pariisin maineikkain hautausmaa. Kuva: Anu Salmela.

gas tuo esille, että kritiikin kohteeksi joutui esimerkiksi lääketieteen käsitys itsemurhasta sairaa ihmisen tekona. Suomalainen kritiikki ei kuitenkaan ollut suoraan seurausta kansainvälisestä antipsykiatrisesta liikkeestä vaan sen juuret olivat pikemminkin vasemmistolaisessa kritiikissä ja lääketieteen yleisessä edistysuskossa.

Tutkimusaiheeltaan marginaalinen on niin ikään Heta Lähdesmäen suomalaista 1950- ja 1960-lukujen susiekspansiota tarkasteleva artikkeli, jossa Lähdesmäki analysoi susien tappamista järjestyksen palauttamisena. Lähdesmäen artikkeli liittyy nousussa olevaan posthumanistiseen ajatteluun, jossa ihminen ymmärretään yhtenä toimijana muiden toimijoiden – eläinten, kasvien ja kyborgien – joukossa. Kuten Lähdesmäki tulkitsee, tällaisena toimijana itärajan takaa Suomen puolelle vaeltaneiden susien katsottiin kotieläimiä uhatessaan ja saalistaessaan olevan väärässä paikassa ja syövän vääränlaista ravintoa. Mahdollisesti kylmän sodan itäiseen uhkaankin yhdistettyjen susien tappamisella pyrittiin luomaan sekä tilallista että mentaalista

järjestystä susien aiheuttamaan epäjärjestyksen tilaan.

Käsillä oleva vuodenaika suuntaa ajatukset kohti kuolemaa. Marraskuun alussa vietettiin vainajien muistopäivää, ja jouluna hautausmaille syttyvät tuhannet kynttilät muistoksi manan majoille menneille läheisille. Kynttilän liekki muistuttaa meitä elämän hauraudesta – kuolemasta. Toisaalta joulu on kristillisessä perinteessä liitetty vuosisatojen ajan myös syntymään – ja elämään. Elämä ja kuolema käyvätkin vuoropuhelua, ne rakentuvat suhteessa toisiinsa, jolloin puhe kuolemasta on aina myös puhetta elämästä. Vastaavalla tavalla teemanumerossa julkaistavat artikkelit kertovat paitsi kuolemasta myös – ja kenties ennen kaikkea – elävistä ja elävien maailmasta eli siitä, millaisia me ihmiset olemme ja miten maailmaa jäsennämme.

Toimittajina tahdomme kiittää kaikkia kirjoittajia sekä nimettömiä arvioitsijoita heidän huolellisesta työstään ja panoksestaan tämän teemanumeron synnyssä.